

**Ігор Коляда**

доктор історичних наук, професор кафедри методології  
та методики суспільних дисциплін,  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова  
Україна (Київ), kolyadaia1968@gmail.com.

**Тимофій Герасимов**

доктор історичних наук, доцент кафедри суспільно-політичних наук,  
Вінницький національний технічний університет  
Україна (м. Вінниця), gerasymov@vntu.edu.ua  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4861-9825>

**Іван Романюк**

доктор історичних наук, професор,  
завідувач кафедри історії України,  
Вінницький державний педагогічний університет  
імені Михайла Коцюбинського  
Україна (м. Вінниця), ivanvin811@gmail.com  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6427-9227>

## УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ВЕЛИКІЙ ВІЙНІ ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ (2014–2022 рр.): МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ

**Анотація. Мета дослідження** — провести порівняльний аналіз моделей поведінки населення України під час Першої світової та нинішньої україно-російською війни на основі використання матеріалів засобів масової інформації, статистичних даних, свідчень сучасників у різних формах та науково-популярних праць, опублікованих напередодні та під час зазначених збройних конфліктів. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, об'єктивності, системності та використанні універсальних загальнонаукових методів дослідження (аналізу, синтезу, індукції, дедукції) та спеціально-історичних і міждисциплінарних методів (історико-порівняльного, історико-генетичного, статистичного). **Основні результати дослідження.** Світ на початку XX і XX ст. переживав бурхливий науково-технічний і економічний розвиток, під впливом якого в суспільствах сформувалося помилкове уявлення про лінійний характер плину історії, де війна як засіб досягнення політичних цілей, начебто відходила в минуле. В 1914 р. військове командування та політичне керівництво воюючих країн зробило помилкову ставку на нетривалу переможну війну шляхом швидкого розгрому ворога з максимальними політичними дивідендами. У 2022 р. внаслідок успішних оборонних та контрнаступальних дій українських військ та чітких сигналів з боку США та європейських держав щодо повної підтримки

України, матеріалізованих у фінансовій та збройній допомозі, в нашому суспільстві з'явилися сподівання на швидку перемогу над агресором. Проте наприкінці року стало зрозумілим, що бажана перемога не буде досягнута в найближчій перспективі. Відтак, запорукою захисту Української держави є загальнонаціональне стратегічне терпіння. Отже, подібно до війни 1914–1918 рр. результат нинішнього збройного конфлікту значною мірою вирішиться на «внутрішньому фронті». **Перспективи подальших студіювань** вбачаються в компаративному аналізі моделей поведінки в умовах війни в цивілізаційних вимірах модерну і постмодерну. **Практичне значення досягнутих результатів** полягає у виявленні закономірностей поведінки соціуму під впливом воєнної доби. **Оригінальність дослідження** зумовлена першим у вітчизняній історіографії проведенням історичних паралелей між Першою світовою та теперішньою україно-російською війнами в міжнародному та внутрішньому українському контексті.

**Ключові слова:** Перша світова війна, україно-російська війна, Україна, Європа, суспільство, «внутрішній фронт».

**Постановка проблеми.** У науковій і публіцистичній літературі Першу світову війну іноді називають «забутою», тобто такою, що займає несправедливо скромне місце в загальнолюдській історичній пам'яті. Вона й досі перебуває в тіні глобальної катастрофи 1939–1945 рр. з десяти-ками мільйонами жертв і безпрецедентними за масштабами й жорстокістю кампаніями із винищення цивільного населення. Свідчення її глибокого проникнення в масову свідомість — промовисті гасла «ніколи знову» та «можемо повторити», які ділять світ на тих, хто не бажає настання подібних лихих часів, і на тих, для кого ця війна є предметом національної гордості без огляду на величезну заплачену ціну за здобуту перемогу. Втім, реалії сьогодення дають нам куди більше підстав про- водити історичні паралелі саме з подіями 1914–1918 рр., як в українському, так і у всесвітньому контексті.

Те, що історія має здатність повторюватися у вигляді «колективної очікуваної несподіванки», добре видно при порівнянні початків двох століть — ХХ і ХХІ. Насамперед — у зовнішньополітичному, соціокультурному та світоглядному аспектах.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проведення історичних паралелей між зазначеними вище періодами актуалізувалося в 2014 р., коли в західних країнах із помпезністю відзначили соті роковини від початку Великої війни. Тоді європейською інтелектуальною елітою були зроблені спроби переосмислення впливу і наслідків подій 1914–1918 рр. для сучасної Європи. Однією з них стала стаття відомого фахівця з міжнародних відносин Ф. Кемерона. На його думку, між 1914 і 2014 рр. існувало багато паралелей. Так, з одного боку на початку ХХ ст., як і через 100 років, люди дивилися в швидко мінливе майбутнє з новими

засобами пересування (наприклад, автомобілями), новими медіа (кіно) і новими засобами зв'язку (телефон). Люди вірили в сучасність — епоху нових відкриттів, перших хвиль глобалізації та міжнародних подорожей. З другого боку, і кривавий конфлікт на Балканах в 1990-ті рр., і Балканські війни 1912–1913 рр. показували, що війна як засіб досягнення політичних цілей нікуди не поділася. Крім того, військова інтервенція Російської Федерації в Абхазії та Південній Осетії в 2008 р. і анексія Криму в 2014 р. засвідчували готовність «російського ведмедя» застосувати силу для відстоювання своїх імперських інтересів на теренах європейського континенту<sup>1</sup>.

У нашумілій книзі ізраїльського історика Ю. Харарі «21 урок для XXI століття» йдеться про масовий страх серед учених та звичайних людей перед третьою світовою війною, подібно до історії сторічної давнини. Підставами для занепокоєння є зростаюча напруженість між великими державами в поєднанні з нерозв'язаними глобальними проблемами<sup>2</sup>.

Попри зростаючий останніми роками інтерес вітчизняних науковців до історії Першої світової війни, на сьогодні вкрай обмаль публікацій, безпосередньо та, навіть опосередковано, пов'язаних із досліджуваною нами проблематикою. Серед них можна назвати статтю О. Реєнта наслідки геополітичних катаклізмів початку XX ст. для українських земель<sup>3</sup>, та монографію Т. Герасимова, де проведені певні історичні паралелі між «Великою війною» та військово-політичною ситуацією в Україні в 2014–2017 рр.<sup>4</sup>

Для висвітлення теми авторами залучено широкий спектр джерел: матеріали засобів масової інформації, статистичні дані, свідчення сучасників, науково-популярні праці, видані напередодні та під час Першої світової та теперішньої україно-російської війни.

Мета статті — провести компаративний аналіз Першої світової та нинішньої україно-російської війни.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Переконаність багатьох представників інтелектуальної і політичної еліти, а також широких верств населення в тому, що масштабні військові конфлікти назавжди відійдуть

---

<sup>1</sup> Cameron F. The Impact of the First World War and Its Implications for Europe Today. URL.: <https://www.boell.de/en/2014/07/08/impact-first-world-war-and-its-implications-europe-today>

<sup>2</sup> Harari Y. N. 21 lessons for the 21st century. London. 2019. P. 209–210.

<sup>3</sup> Реєнт О. П. Перша світова війна і наслідки геополітичних катаклізмів початку XX століття для України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2015. № 26. С. 3–8.

<sup>4</sup> Герасимов Т. Ю. Міста Правобережної України і Перша світова війна: повсяк-денна історія : монографія. Вінниця, 2017. С. 5.

у минуле сформувалася завдяки стрімким темпам науково-технічного розвитку. Зокрема, через упровадження найновіших технічних досягнень у військово-промисловий комплекс і створення зброї масового ураження (на початку ХХ ст. — сухопутної та морської артилерії безпрецедентно великого калібру) війна як спосіб досягнення політичних цілей унеможливується неминучим приведенням до масових людських жертв. Багато людей наївно вірило, що науково-технічний прогрес йде в ногу з гуманізмом, а нові засоби комунікації призводять до повного взаєморозуміння.

У середовищі інтелектуалів оптимістичні погляди на майбутнє були виражені у відповідній літературі, яка водночас і слугувала популяризатором таких ідей. У 1911 р. вийшла у світ резонансна книга англійського публіциста Р. Енджелла «Велика омана», згідно з якою «військова і політична влада не приносять нації жодної комерційної вигоди, економічно неможливо одній нації підкорити чи знищити багатство іншої або одній нації нажитися за рахунок підкорення іншої». Іншими словами, в умовах економічної взаємозалежності війна, яка збагачує агресора, загрожує як переможцям, так і переможеним<sup>5</sup>. Натомість, серед українських інтелектуалів напередодні Першої світової війни значного поширення набула релігійна брошура М. Драгоманова «Рай і поступ». На підставі зниження кількості й характеру військових конфліктів у Європі в останні десятиліття ХІХ ст., він дійшов висновку, що «поступ у відносинах між народами» зробив війну непотрібною, а національного визволення можна досягнути в мирний спосіб — унаслідок «переміни державних порядків»<sup>6</sup>. Ідеї М. Драгоманова тісно перегукувалися з тогочасним пацифістським рухом, який поєднував гуманістичні цінності лібералізму та світових релігій і прагнув викоринити насилля та війни міжнародно-правовим або етичним шляхом. У Російській імперії одним із напрямків пацифізму було толстовство, створене послідовниками вчення Л. Толстого про «непротивлення злу насильством». Російський письменник навіть вважав, що ХХ ст. може стати століттям без воєн, оскільки війна суперечила людській природі<sup>7</sup>.

У 1990-ті рр. справжнім бестселером стала книга американського філософа і політолога Ф. Фукуями «Кінець історії та остання людина». Її історико-оптимістичний характер був зумовлений закінченням «Холодної війни» внаслідок припинення існування Організації Варшавського

---

<sup>5</sup> Angel N. The great illusion: A study of the relation of military power in nations to their economic and social advantage. New York & London, 1911. P. 1.

<sup>6</sup> Драгоманов М. Рай і поступ. Київ, 1906. С. 35–36.

<sup>7</sup> Рокина Г. Словаки и толстовский пацифизм в период Первой мировой войны // «Запад-восток». Научно-практический ежегодник. 2014. № 7. С. 48.

договору та біполярної системи. На його думку, на зміну біполярному світу мав прийти світ, «побудований із ліберальних демократій, який повинен бути набагато менше схильний до воєн, оскільки всі держави взаємно визнають легітимність одна одної»<sup>8</sup>. Можна навести багато прикладів, які вказують на очевидний поспіх зроблених Ф. Фукуямою висновків. У нашому дослідженні ми обмежимося хоча б тим, що сьогодні світ переходить до нової біполярності внаслідок загострення стосунків між двома найпотужнішими на сьогоднішній день економіками планети — КНР та США, в рамках якого економічний злет Китаю супроводжується стрімкою модернізацією його збройних сил.

Сьогоднішній український контекст проблеми значною мірою зумовлений також тим, що впродовж 1991–2014 рр. переважна більшість представників вітчизняного політичного істеблішменту, інтелектуальної еліти й суспільства загалом повністю виключала ймовірність війни з сусідніми державами, зокрема з Російською Федерацією. Носіння «рожевих окулярів» передусім пояснювалося глибоко вкоріненим у масовій свідомості міфом про «братні народи», який затьмарював увесь наш не зовсім мирний досвід українсько-російських стосунків. Прикметно, що в цьому в серпні 2021 р. зізнався журналістам видання «Лівий берег» перший все-народно обраний Президент України Л. Кравчук. В інтерв'ю він назвав «віру в Росію» своєю найбільшою політичною помилкою. Далі — пряма мова: «Я не мав права це робити. Коли я вчився в Москві (це було з 1967 по 1970 рік), мені вже було за 30. Я мав доступ до Ленінської бібліотеки, до архівів, до яких ніхто не мав. І знав настільки багато про Росію, про Леніна, про всіх, що ніхто ще тоді не знав. Я думав, що вона також змінюється. І зміниться врешті-решт. Що Росія застосовуватиме до інших держав, своїх сусідів не силовий компонент, а дипломатичний — домовлятиметься з ними. Вона ж залишилася такою, якою була. А я знав багато того, з чого повинен був робити висновки. Не зробив»<sup>9</sup> (Демченко, 2021).

Загалом аналіз подій минулих десятиліть чітко окреслює циклічний характер історії, що нівелює як досить поширені уявлення, так і наукові рефлексії, про її лінійність. І якщо сьогоднішній світ все ще не перетнув червоної лінії, як він це зробив понад 100 років тому, в Україні в 2014 р. і в 2022 р. відчувався гіркий присмак трагічного серпня 1914 р.

Варто при цьому зазначити, що переломні події столітньої давнини й недалекого минулого збіглися з відзначенням 100 і 200 років від дня

<sup>8</sup> Fukuyama F. The end of history and the last man. New York, 1992. P. 21.

<sup>9</sup> Леонід Кравчук. Моя найбільша помилка — те, що я вірив Росії. URL: [https://lb.ua/world/2021/08/05/490822\\_leonid\\_kravchuk\\_moya\\_naybilscha.html](https://lb.ua/world/2021/08/05/490822_leonid_kravchuk_moya_naybilscha.html).

народження Т. Г. Шевченка — уособленого образу української ідентичності.

Оскільки, в 1914 р. масові заходи із вшанування Кобзаря лише планувалися за п'ять місяців до початку Першої світової війни, в них уже можна було помітити передвоєнні настрої. Так, наприклад, згідно із жандармським зведенням, під час проведення «шевченківських днів» у Києві десятки демонстрантів разом із антимонархічними гаслами вигукували: «Геть Росію! Нехай живе Австрія та вільна Україна!»<sup>10</sup>. Поєднання австрофільських і національно-визвольних мотивів безперечно зумовлювалося розумінням частини українського суспільства неминучості початку австро-російської війни та сподіванням на отримання можливості звільнення від імперського гніту Романових через поразку останніх. Утім, відчуття «подиху» майбутньої глобальної війни (не останньою чергою, через відкритий антиросійський і антиавстрійський зміст засобів масової інформації по обидва боки кордону між імперіями Габсбургів і Романових в останні мирні місяці 1914 р.) українському соціумі ще не означало його психологічної готовності до усвідомлення факту її фактичного початку. Невипадково, наприклад, один з тогочасних жителів Києва охарактеризував 1 серпня 1914 р. «падінням снігу посеред літа»<sup>11</sup>. Слова подібного змісту можна було вжити щодо настроїв українства на початку російської збройної агресії в лютому-березні 2014 р.

Між іншим, «шевченківські дні» в Севастополі у 2014 р. значною мірою повторили сумнозвісні події в Києві в березні 1914 р. У вже не підконтрольному тоді українській владі кримському місті учасників, котрі організували ходу на честь 200-річчя з дня народження Т. Шевченка, побили проросійські активісти та козаки. Як і 100 років тому, проти мирних демонстрантів застосовувалися нагайки<sup>12</sup>.

Оголошення Німеччиною війни Росії 1914 р. викликало в українських містах сильне почуття спільності. Воно насамперед зумовлювалося колективним «першим переляком від війни», який, власне кажучи, і слугував потужним об'єднуючим чинником, посилюючи загальний ентузіазм. Це проявлялося в чисельних проурядових акціях за участі представників усіх соціальних верств. Масова ейфорія, будучи вираженням безпрецедентної масової тривоги, навіть масового психозу<sup>13</sup>, породила надзвичайну емо-

<sup>10</sup> Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 317. Оп. 1. Спр. 5753. Арк. 3–5.

<sup>11</sup> Інститут рукопису НБУВ. Ф. 36, № 6, Арк. 25.

<sup>12</sup> [https://www.bbc.com/ukrainian/news/2014/03/140309\\_shevchenko\\_anniversary\\_sx](https://www.bbc.com/ukrainian/news/2014/03/140309_shevchenko_anniversary_sx)

<sup>13</sup> Дегтярев С., Романиук И., Гут Я., Полякова Л. Неврастения и «дух 1914 года»: причинно-следственная связь (по материалам Правобережной Украины) // Былые годы. 2021. Вып. 16 (2). С. 1002.

ційно-патріотичну атмосферу, за якої відправлення на фронт стало нав'язливим бажанням для значної частини населення.

Одразу після того, як 1 березня 2014 р. Рада Федерації Росії підтримала звернення президента В. Путіна про дозвіл на застосування збройних сил на території України, центральні площі багатьох українських міст заповнили сотні тисяч громадян. Це пояснювалося тим, що такий крок «північного сусіда» були однозначно розцінені як оголошення війни. До місцевих військкоматів надходили масові звернення щодо призову на військову службу.

Варто сказати, що так званий «дух 1914 р.» тримався за рахунок впевненості політикуму і широкого загалу в тому, що світовий військовий конфлікт не матиме довготривалого характеру. В Німеччині, наприклад, сподівалися на повторення блискригу часів франко-пруської війни, завдяки якому можна було б одним потужним ударом змусити Францію капітулювати. Подібними ілюзіями тішила себе й Російська імперія. За спогадами С. Русової, в серпні 1914 р. «тогочасна інтелігенція легко-важно висловлювала певність, що, мовляв, війна при сучасних великих засобах військової техніки не може тривати довше, як три тижні, бо інакше це була б надто жорстока бойня людей. Тиждень пізніше можна було вже бачити, як помилялись ті, хто так гадав<sup>14</sup>). Таким же хибним виявилось очікування частини соціуму на мирне врегулювання ситуації в Криму в лютому 2014 р., де до останнього трималася віра в неможливість збройної агресії з боку Росії. В цьому сенсі була показовою реакція російського опозиційного політтехнолога С. Белковського на появу на Кримському півострові російської військової техніки без розпізнавальних знаків. Під час прямого ефіру на «Громадському ТБ» він переконував українського журналіста в тому, що ситуація в Криму «закінчиться нічим» і навіть готовий через це побитися об заклад.

Оскільки Перша світова війна набула добре відомого затяжного характеру, її результат вирішувався не стільки на полях битв, скільки в здатності тилового населення винести на свої плечах важкий воєнний тягар, однаковою мірою — в соціально-економічному і морально-психологічному аспектах. В інакшому разі, воюючі держави були приречені на революційні потрясіння. Між фронтом і тилом виник глибокий взаємобумовлений зв'язок, який в колективному уявленні про війну був позбавлений чіткого розмежування та раціонального розуміння дійсності.

Останнє створювало сприятливе підґрунтя для поширення чуток, які з блискавичною швидкістю оволодівали настроями збентежених війною мас. Так, наприклад, уже на початку серпня 1914 р. у Житомирі в лавах

<sup>14</sup> Русова С. Мемуари. Щоденник. Київ, 2004. С. 169.

демонстрантів спостерігалися панічні розмови про ймовірну військову загрозу місту. Місцева преса писала, що нібито чутка була запущена німецькою агентурою<sup>15</sup>. Отже, можемо говорити про проведення інформаційно-психологічної спецоперації (ІПСО), направленої на зміну суспільних настроїв. В нинішній війні ІПСО через різні активно використовується росіянами для поширення паніки та підриву єдності української нації.

Продовжуючи пошук паралелей між сьогоденням і подіями Першої світової війни, відзначимо факт існування порівняно меншої частини окупованої території та величезного тилу. Тогочасні українські землі, які станом на 1 серпня 1914 р. входили до складу Російської імперії, певною мірою нагадують Україну теперішню. Так, якщо в 1915–1917 рр. під контролем іноземних військ перебувала частина Західної Волині, то нині — Кримський півострів та окремі райони Херсонської, Запорізької, Донецької, Луганської та Харківської областей. Отже, зараз, як і 100 років тому (йдеться про землі Підросійської України), переважна більшість українського соціуму мешкає за сотні кілометрів від лінії військового зіткнення, щоправда залишаючись ураженою для російських ракет та безпілотників. Після запуску «Мінського процесу», який призупинив гарячу фазу бойових дій, надавши їй позиційного характеру, а також після активних наступальних і контрнаступальних дій з боку Збройних Сил України та загарбників у 2022 р. з поступовою стабілізацією лінії фронту в перші місяці 2023 р., ситуація деякою мірою стала нагадувати західноєвропейський театроєнних дій доби Першої світової війни. До того ж, росіяни все частіше здійснюють атакуючі дії з масовим використанням піхоти, подібно до поширеної тактики 1914–1918 рр.

Все це дозволяє говорити про те, що сьогоденні військово-політичні реалії приховують в собі таку ж низку загроз для держави і суспільства, як і сто років тому, коли доля війни переважно вирішувалася на внутрішньому фронті, запорукою міцності якого слугувала консолідація суспільства, мобілізація не лише військових, а й економічних і, не менш важливо, психологічних ресурсів країни.

Одна з таких небезпек полягає в трансформації екстраординарності в нову норму повсякденності. Це трапилося 100 років тому, коли війна, ставши рушієм повсякденного життя, досить швидко в ньому ж і розчинилася. Вже восени 1914 р. письменник О. Толстой, пройшовшись київськими вулицями, зазначив у спогадах наступне: «Дивлячись на веселий, нарядний, легковажний натовп, я зовсім забув, що за триста верст йде небачена ще битва народів, де два мільйони солдатів вибивають один

---

<sup>15</sup> Герасимов Т. Вказ. праця. С. 104.

одного кулями й штиками з лісів та ярів, де ревуть шість тисяч гармат, носяться й падають розбиті аероплани. Кажуть, що в Києві в перші дні була паніка, потім багато поранених, повернувшись, порозповідали про події, і суспільство заспокоїлося»<sup>16</sup>. На жаль, від початку україно-російської війни в нашій столиці, як і в переважній більшості населених пунктів, подібні картини стали нормою. Про це, зокрема, написала в квітні 2019 р. у популярній соціальній мережі сучасна українська журналістка О. Максименко: «Місто живе своїм життям — весною, перед-виборчими істериками, кінофестивалями, екзистенційними кризами, за-студами, необхідністю влаштувати дитину в садочок, оплатити комуналку, виплатити кредит за авто тощо. Сюди не “долітає”, і чималий відсоток населення вірить, що війни немає або ж просто не переймається такими “дрібницями”». (немає посилання)

По мірі звикання українського соціуму до Першої світової війни, яка перетворила його життя на тяжку рутину, в тогочасній суспільній свідомості майже не залишилися місця для патріотичного ентузіазму зразка серпня 1914 р. Невід’ємними атрибутами нової, породженої війною, реальності стали публікації в пресі списків вбитих, поранених та пропалих безвісти нижніх чинів. На тлі регулярних повідомлень цензурованих засобів масової інформації про успіхи російської армії та союзних держав вони ніби давали місцевому населенню розуміти, яку ціну їм за це доводилося платити. Але тут була й інша сторона медалі. Регулярне ознайомлення соціуму з фактами смертей і каліцтв серед фронтовиків у вигляді сухої статистики рано чи пізно призводило до сприйняття тисяч людських трагедій, як чогось природного й буденного.

Після початку неоголошеної україно-російської війни в 2014 р. наша громадськість була на деякий час прикута до екранів телевізорів, комп’ютерів та телефонів, пильно спостерігаючи за діями українських регулярних частин і добровольчих підрозділів на Сході України. Особливе занепокоєння викликало загострення бойових дій влітку-восени та збільшення числа втрати військовослужбовців. Втім, як тільки лінія фронту стабілізувалася і війна перейшла у стадію замороженого конфлікту, інтерес населення до подій на Донбасі різко впав. Так само різко він зріс після 24 лютого 2022 р., коли масштаби бойових дій значно зросли, колони ворожої бронетехніки рухалися через Херсон і Суми, лінія фронту дійшла до околиць Києва, Миколаєва, Харкова. До того ж українці всіх без винятку регіонів чули й сьогодні майже щодня продовжують чути звуки війни — сирени повітряної тривоги. На жаль, не обходиться без жертв «прильотів».

<sup>16</sup> Толстой А. Н. По Волыни // Первая мировая. Москва, 1989. С. 371.

Утім, закономірності людської психіки, соціальної психології чи то психології мас дають підстави знову згадувати про особливості адаптації суспільства до нової реальності, коли її екстраординарний характер із часом трансформується в звичний. Ситуація з пандемією COVID-19 це чітко продемонструвала, оскільки через низку психологічних чинників в українців поступово зник страх перед хворобою, попри її ще більше поширення. Тривалі добровільні самообмеження, пов'язані з ізоляцією, та наполегливі рекомендації влади щодо їхнього дотримання призвели до накопичення в соціумі втоми, яка нерідко переходила в соціальний стрес, і протестну поведінку у вигляді принципової відмови від носіння масок і вакцинації.

Упродовж Першої світової війни як індикатор суспільних настроїв були благодійницький і волонтерський рухи. Із самого початку вони, з одного боку, підживлювалася ура-патріотичним піднесенням населення та, з другого боку, усвідомленням його прогресивної частини в неспроможності громіздкого державного апарату надавати адекватну допомогу постраждалим від воєнних дій<sup>17</sup>. Тому ці рухи охопили як представників різних соціальних верств і прошарків, так і станові й державні установи. На початку війни всі вони з великою енергійністю приступили до організації в кожному місті різноманітних благодійних товариств, комітетів зі збору пожертвувань, попечительств з опіки постраждалих на фронті військовослужбовців та їхніх родин тощо<sup>18</sup>.

Поряд із діяльністю Червоного Хреста, куди записувалися тисячі українців, ще однією формою допомоги пораненим військовим стало добровільне надання приміщень для лазаретів у приватних квартирах. Деякі заможні люди брали поранених до себе додому<sup>19</sup>. Іншими формами благодійності були щомісячні відрахування із зарплати, лотереї-алегрі<sup>20</sup>, «кружкові збори»<sup>21</sup> тощо. Усе це проводилося як для надання допомоги військовослужбовцям і їхнім родинам, так і постраждалому від бойових

---

<sup>17</sup> *Загребельна Н. І.* Роль Комітету її імператорської величності великої княгині Тетяни Миколаївни в організації надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій у роки Першої світової війни // *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* 2005. Вип. 9. С. 81.

<sup>18</sup> *Донік О. М.* Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни // *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* 2005. Вип. 9. С. 61.

<sup>19</sup> Державний архів Вінницької області. Ф. Р-5257. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 16 зв.

<sup>20</sup> От Начальника Киевского военного округа... // *Юго-Западный край.* 1915. 25 июля. С. 2.

<sup>21</sup> С надлежащего разрешения... // *Юго-Западный край.* 1915. 8 января. С. 2.

дій населенню, зокрема біженцям. Окрім того, кошти збиралися для підтримки мешканців Сербії<sup>22</sup> та Бельгії<sup>23</sup>.

Місцеве населення ставилося до таких акцій здебільшого зі зрозумінням, оскільки ці країни сприймалися невинними жертвами австро-угорської та німецької експансії. Щоправда, організації зі збору пожертвувань не завжди користувалися стовідсотковою довірою суспільства. Це, наприклад, проявилось вже в 1914 р., коли було створено комітет «Київ — Польщі». Місцеві студенти, підбурені київською групою партії есерів, звинувачували його в несправедливому розподілі розданої допомоги, називали «комітетом польської буржуазії та літераторів», які «нещодавно ще бойкотували усіх неполяків й здійснювали дику травлю євреїв», та під час війни об'єдналися з «російськими чиновниками-казнокрадами». Це не був єдиний вияв недовіри суспільства до царської бюрократії. Згідно з даними Київського губернського жандармського управління, в січні 1915 р. серед населення циркулювали чутки про поширення корупції в середовищі царської бюрократії. Їх небезпідставно називали «злочинами народних грошей»<sup>24</sup>.

Оскільки організація благодійності потребувала від її провідників та учасників багато зусиль і часу, не всім їм вдавалося пройти нелегкий іспит на витривалість. Уже в 1915 р. у тогочасному суспільстві простежувалася поступова втрата інтересу до жертвувань на користь нужденним й охолодження філантропічних почуттів. Неодноразові повідомлення газетами про прояви місцевим населенням індиферентності доводили її системний характер. Наприклад, 1 лютого 1917 р. бердичівське «Южное слово», констатуючи спад благодійності в місті, писало: «Збіднів наш Бердичів, зовсім збіднів... людьми. (...) Раніше були люди, грошей було менше, нині грошей стало більше, зате людей — менше»<sup>25</sup>. Водночас, варто відзначити, що спад благодійницького руху був притаманний навіть державам з більш розвинутими громадськими інститутами. Наприклад, у Парижі в 1915 р. зменшення військової загрози супроводжувалося зменшенням внесків його жителів в благодійницькі організації<sup>26</sup>.

Аналогічні процеси траплялися і в сучасній Україні. Одним із найбільш показових прикладів був конфлікт у Харкові в травні 2019 р. у зв'язку з наміром місцевої влади знести волонтерський пункт «Все для

<sup>22</sup> Каменец — Сербии и Черногории // Подолянин. 1915. 28 февраля. С. 1.

<sup>23</sup> Бельгийский консул... // Подолянин. 1915. 24 февраля. С. 3.

<sup>24</sup> ЦДІАК. Ф. 274. Оп. 4. Спр. 352. Арк. 47.

<sup>25</sup> Негативы // Южное слово. 1917. 19 января. С. 3–4.

<sup>26</sup> Winter J., J.-L. Robert. Capital cities at war : Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge, 1997. P. 90.

перемоги», встановлений на головному майдані міста. Підставою стала петиція до міської ради, яку підписали понад 5 тис. харків'ян, у якій йшлося про перешкодження пункту рухові громадського транспорту<sup>27</sup>.

Ще однією паралеллю між сьогоденням і добою Першої світової війни стала політика урядів щодо зменшення політичного, і, що важливо, культурного впливу ворожих країн. У Російській імперії цей процес називався дегерманізацією, в рамках якого здійснювалося перейменування населених пунктів, вулиць, назв підприємств — усього, що тією чи іншою мірою асоціювалося з «германським світом». Першим змінила назва столиця — 31 серпня 1914 р. Санкт-Петербург змінив назву на Петроград. Місцеві адміністрації демонстрували повну солідарність з рішенням найвищої влади. Так, одразу після зміни назви столиці, київський губернатор М. Суковкін звернувся до повітових земських управ за наданням інформації про наявність у регіоні німецьких назв і запропонував подати пропозиції щодо їхнього перейменування<sup>28</sup>.

У сучасній Україні зменшення історичного російського (радянського) впливу здійснюється шляхом так званої декомунізації, яка, згідно з її головним ініціатором — Українським інститутом національної пам'яті, полягає в переосмисленні спадщини комуністичного режиму та вилученні елементів комуністичної ідеології з символічного простору держави. Відповідний закон під назвою «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» було ухвалено Верховною Радою 9 квітня 2015 р. Виконання декомунізаційного законодавства передбачало ухвалення та реалізацію рішень, зокрема, заміну назв об'єктів, які складають систему адміністративно-територіального устрою України, інших географічних об'єктів, юридичних осіб тощо у разі, якщо вони містять символіку комуністичного тоталітарного режиму. Лише в 2016 р. у державі було перейменовано понад 50 тис. вулиць<sup>29</sup>. Процес декомунізації нагтовхується на низку перешкод, як з боку регіональної влади (здебільшого східних і південних областей), так і з боку значної частини громадськості через причини ідеологічного, ментального чи побутового характеру. З подібних причини далеко не все населення українських губерній вітало дегерманізацію періоду Першої світової війни, однак, цілком зрозуміло, в умовах воєнного стану навіть найменший опір міг загрожувати неспівмірно жорстким покаранням. Після того, як українсько-російська війна з

<sup>27</sup> Ковальчук Н. Повернутися спиною до війни? URL: <https://khp.org/1557818343>.

<sup>28</sup> Вільшанська О. Повсякденне життя міст України кін. XIX — поч. XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості: монографія. Київ, 2009. С. 59.

<sup>29</sup> <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/dekomunizaciya>.

гібридної фази перейшла в повномасштабну, декомунізацію замінила дерусифікація, спрямована на ліквідацію в державі будь-яких символів російської імперської ідентичності.

Одним із супутніх явищ фактично будь-якої війни є погіршення загального рівня добробуту. Внаслідок переорієнтації російської економіки на першочергове задоволення військових потреб зростання цін на основні продовольчі товари не змусили себе довго чекати. Загальноімперська статистика зазначала, що в зв'язку з воєнними витратами народне споживання скоротилося за перший рік війни на 25%, за другий — на 43%, за третій — на 52%. Тоді ж знизилася купівельна спроможність російського рубля — до 27% станом на 1 березня 1917 р.<sup>30</sup> Останній факт, зокрема, підтверджувався підрахунками волинського губернського земства, оприлюдненими напередодні Лютневої революції. Згідно з ними у 1915 р., порівняно з 1914 р., ціни на найнеобхідніші продукти в середньому зросли на 74% у 1916 р., порівняно з 1915 р., — на 157%, а в 1916 р., порівняно з довоєнним часом, — на 339%<sup>31</sup>. На тлі цього спостерігався небувалий ріст банківських вкладів. Так, наприклад, протягом двох воєнних років в одній із фінансових установ Черкас кількість обігових грошей збільшилася в 2–2,5 рази. Це жодним чином не означало збільшення рівня доходів містян: більшість грошових вкладів мали напівкримінальну історію виникнення<sup>32</sup>.

Різкий перерозподіл соціальних благ у суспільстві і зубожіння народних мас прискорило падіння авторитету царської влади, зазнавали руйнування ті принципи, на якому базувалися соціальні відносини<sup>33</sup>.

Зростання цін після початку українсько-російської війни мало інші причини. По-перше, через швидке знецінення національної грошової одиниці — впродовж 2014 р. курс гривні щодо американського долара зріс удвічі — з 8 до 16 грн., а в 2022 р. він стабілізувався на рівні майже 40 грн. за 1 дол. США. Така тенденція призвела до зростання цін на імпортовані споживчі товари, витрат на енергоносії, а також цін на інші імпортовані фактори виробництва<sup>34</sup>. По-друге, на тлі величезних економічних втрат унаслідок окупації частини України уряд неодноразово вдавався до не зовсім обґрунтованого підвищення мінімальних зарплат і пенсій, що автоматично прискорювало інфляційні процеси. Згідно з ін-

<sup>30</sup> Ресинт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. Київ: Генеза, 2004. С. 371.

<sup>31</sup> Дороговизна продуктів // Жизнь Волини. 1917. 15 лютого. С. 3.

<sup>32</sup> По нашому краю // Киевская мысль. 1916. 15 вересня. С. 4.

<sup>33</sup> Winter J., J.-L. Robert. Capital cities at war. Р. 105.

<sup>34</sup> 2014 рік: Економічні підсумки для України // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. С. 30–31.

дексом споживчих цін упродовж 2014–2021 рр. інфляція становила майже 300%<sup>35</sup>, тобто не набагато менше, ніж упродовж 1914–1917 рр. — 349%.

Після 2014 р. в Україні почала зростати соціальна напруга, невдоволення. відторгнення суспільством влади та владних інституцій<sup>36</sup>. І хоча після 24 лютого 2022 р. українське суспільство вкотре продемонструвало світові приклад консолідації та монолітності, підвищення цін, зростаюче безробіття, втрата житла внаслідок воєнних дій та інші викликані війною матеріально-побутові негаразди несуть потенційну загрозу суспільної дезінтеграції. Цього можна уникнути завдяки своєчасно отриманій фінансовій допомозі «колективного заходу» та стратегічного підходу влади щодо розв'язання ключових внутрішньополітичних проблем.

**Висновки.** Отже, є підстави стверджувати, що наше сьогодення і події недалекого минулого є проекцією Першої світової війни? Світ на початку XX і XX ст. переживав бурхливий науково-технічний і економічний розвиток, під впливом якого в суспільствах сформувалося помилкове уявлення про лінійний характер плину історії, де війна як засіб досягнення політичних цілей, начебто відходила в минуле. В 1914 р. військове командування та політичне керівництво воюючих країн робило ставку на нетривалу переможну війну шляхом швидкого розгрому ворога з максимальними політичними дивідендами. Однак, ставка на такий розвиток подій не зіграла. Натомість результат залежав значною мірою від подій на внутрішньому фронті. Він потребував колосального напруження всіх економічних, політичних та психологічних ресурсів краї-учасниць, населення яких потрібно було переорієнтувати з першочергового сприйняття характеру війни як швидкоплинної події, на чому базувалися проурядові настрої в перші воєнні місяці, на довготривалі протистояння.

У 2022 р. внаслідок успішних оборонних та контрнаступальних дій українських військ та чітких сигналів з боку США та європейських держав щодо повної підтримки України, матеріалізованих у фінансовій та збройній допомозі, в нашому суспільстві з'явилися сподівання на швидку перемогу над агресором без огляду на його величезні матеріальні та людські ресурси. Проте наприкінці року стало зрозумілим, що бажана перемога не буде досягнута в найближчій перспективі. Події сучасної російсько-української війни багато в чому проектується на ті процеси що мали місце під час першої світової війни, це вимагає від українського

---

<sup>35</sup> Індекс інфляції в Україні 2021. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation>.

<sup>36</sup> Фоміна О. О., Гоголева Н. Ф. Нерівність доходів населення в Україні: особливості економічної поведінки домогосподарств // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2021. Вип. 42. С. 9–10.

суспільства консолідації та терпіння. Втім, на відміну від Першої світової війни, де попри активні зусилля військової цензури для населення України не було сформовано загальнозрозумілу ідеологію війни, нинішнє українсько-російське протистояння проблеми з цим не має.

**Перспективи подальших розвідок** полягають у проведенні компаративного аналізу моделей поведінки в умовах війни в цивілізаційних вимірах модерну і постмодерну, на початку XX і XXI ст., відповідно.

## REFERENCES

2014 rik: Ekonomichni pidsumky dlia Ukrainy. Kyiv: Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii. [in Ukrainian].

Angel, N. (1911). *The great illusion: A study of the relation of military power in nations to their economic and social advantage*. New York & London: G.P. Putnam's & Sons. [in English].

BBC News Ukraina. (2014). Retrieved December 8, 2022, from [https://www.bbc.com/ukrainian/news/2014/03/140309\\_shevchenko\\_anniversary\\_sx](https://www.bbc.com/ukrainian/news/2014/03/140309_shevchenko_anniversary_sx). [in Ukrainian].

Belgiyskiy konsul... (1915, February 24). *Podolyanin*, p. 3. [in Russian]. Cameron, F. (2014). *The impact of the First world war and its implications for Europe today*. Retrieved January 21, 2023, from <https://www.boell.de/en/2014/07/08/impact-first-world-war-and-its-implications-europe-today>. [in English].

Degtyarev, S., Romanyuk, I., Gut, Zh., & Polyakova, L. (2021). Nevrasteniya i «duh 1914 goda»: prichinno-sledstvennaya svyaz (po materialam Pravoberezhnoy Ukrainyi) [Neurasthenia and the "spirit of 1914": a causal relationship (based on materials from the Right-Bank Ukraine)]. *Byilyie godyi — Bygone years*, 16 (2), 1000–1007. [in Russian].

Demchenko, O. (2021). *Leonid Kravchuk: «Moia naibilsha pomyłka — te, shcho ya viryv Rosii»*. Retrieved November 11, 2022, from [https://lb.ua/world/2021/08/05/490822\\_leonid\\_kravchuk\\_moya\\_naybilsha.html](https://lb.ua/world/2021/08/05/490822_leonid_kravchuk_moya_naybilsha.html) [in Ukrainian].

Donik, O. M. (2005). Hromadska blahodiinist v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny [Public charity in Ukraine during the First World War.]. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st. — Problems of the history of Ukraine in the 19th and early 20th centuries*, 9, 61–86. [in Ukrainian].

Dorogovizna produktov (1917, February 15). *Zhizn Volyini*, p. 3. [in Russian].

Drahomanov, M. (1906). *Rai i postup*. Kyiv: Drukarnia P. Barskoho. [in Ukrainian].

Fomina, O. O. & Hoholieva, N. F. (2021). Nerivnist dokhodiv naselennia v Ukraini: osoblyvosti ekonomichnoi povedinky domohospodarstv. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky — Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, 42, 5–11. [in Ukrainian].

Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. New York: Free press. [in English].

Harari, Yuval N. (2019). *21 lessons for the 21st century*. London: Vintage. [in English].

Gerasymov, T. Yu. (2017). *Mista Pravoberezhnoi Ukrainy i Persha svitova viina: povsiakdenne istoriia: monohrafiia*. Vinnytsia: TOV Merkiuri-Podillia. [in Ukrainian].

Indeks inflatsii v Ukraini (2021). Retrieved November 12, 2022 from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation> [in Ukrainian].

Kamenets — Serbii i Chernogorii. (1915, February 28). *Podolyanin*, p. 1. [in Russian].

Kovalchuk, N. (2019). *Povernutysia spynoiu do viiny?* Retrieved December 7, 2022 from <https://khpg.org/1557818343> [in Ukrainian].

Negativyi (1917, January 19). *Yuzhnoe slovo*, p. 3–4. [in Russian].

Ot Nachalnika Kievskogo voennogo okruga... (1915, July 25). *Yugo-Zapadnyi kray*, p. 2. [in Russian].

Po nashemu krayu (1916, September 4). *Kievskaya myisl*, p. 4. [in Russian].

Reient, O. & Serdiuk, O. (2004). *Persha svitova viina i Ukraina*. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].

Reient, O. P. (2015). Persha svitova viina i naslidky heopolitychnykh kataklizmiv pochatku XX stolittia dlia Ukrainy. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 26, 3–8. [in Ukrainian].

Rokina, G. (2014). Slovaki i tolstvovskiy patsifizm v period Pervoy mirovoy voyni. «Zapad-vostok». *Nauchno-prakticheskiy ezhegodnik — "West East". Scientific and Practical Yearbook*, 7, 48–55. [in Russian].

Rusova, S. (2004). *Memuary. Shchodennyk* [Memoirs. Diary]. Kyiv: Polihrafknyha. [in Ukrainian].

S nadlezhayshego razresheniya... (1915, January 8). *Yugo-Zapadnyi kray*, p. 2. [in Russian].

Tolstoy, A. N. (1989). Po Volyini. In *Pervaya mirovaya* (pp. 370–374). Moskva: Molodaya gvardiya. [in Russian].

Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty. Retrieved December 8, 2022, from <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/dekomunizaciya>. [in Ukrainian].

Vilshanska, O. (2004). Povsiakdenne zhyttia naseleennia Ukrainy pid chas Pershoi svitovoi viiny. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal — Ukrainian Historical Journal*, 4, 56–70. [in Ukrainian].

Winter, J., & Robert, L. (1997). *Capital cities at war: Paris, London, Berlin, 1914–1919*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].

Zahrebelna, N. I. (2005). Rol Komitetu yii imperatorskoi velychnosti velykoi kniazyni Tetiany Mykolaivny v orhanizatsii nadannia tymchasovoi dopomohy postrazhdalym vid voiennykh dii u roky Pershoi svitovoi viiny. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st. — Problems of the history of Ukraine in the 19th and early 20th centuries*, 9, 87–91. [in Ukrainian].

**Ihor Koliada**

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department  
of Methods of Teaching Social Disciplines and Gender Education,  
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University  
(Kyiv), Ukraine  
[kolyadaia1968@gmail.com](mailto:kolyadaia1968@gmail.com).

**Tymofii Herasymov**

Doctor of Historical Sciences (Ph.D., Dr. hab.),  
Associate Professor of the Department of Social and Political Sciences,  
Vinnytsia National Technical University  
(Vinnytsia), Ukraine  
gerasymov@vntu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4861-9825>

**Ivan Romaniuk**

Doctor of Historical Sciences (Ph.D., Dr. hab.), Professor,  
Head of the Department of History of Ukraine,  
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University  
(Vinnytsia), Ukraine  
ivanvin811@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6427-9227>

## **UKRAINIAN SOCIETY IN THE GREAT WAR AND IN THE RUSSIAN- UKRAINIAN WAR (2014–2022): BEHAVIOUR PATTERNS**

**Annotation.** *The purpose of the research is to conduct a comparative analysis of models of the behavior of the population of Ukraine during the First World War and the current Ukrainian-Russian war based on the using of mass media materials, statistical data, testimonies of contemporaries in various forms and popular scientific works published on the eve and during these armed conflicts. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, systematicity and the usage of universal general scientific research methods (analysis, synthesis, induction and deduction) and special-historical and interdisciplinary methods (historical-comparative, historical-genetic, statistical). The main results of the research. The world at the beginning of the 20th and in the 20th centuries was experiencing rapid scientific, technical and economic development, under the influence of which societies formed a false idea of the linear nature of the course of history, where war as means of achieving political goals seemed to be a thing of the past. In 1914, the military command and political leadership of the warring countries made a false bet on a short victorious war by quickly defeating the enemy with maximal political dividends. In 2022, as a result of the successful defensive and counter-offensive actions of the Ukrainian troops and clear signals from the USA and European states regarding the full support of Ukraine, materialized in financial and armed aid, hopes for a quick victory over the aggressor appeared in our society. However, at the end of the year it became clear that the desired victory would not be achieved in the near future. Therefore, national strategic patience is the key to the protection of the Ukrainian state. So, similar to the war of 1914–1918, the result of the current armed conflict will mostly be decided on the "internal front". The prospects for the further studies can be seen in the comparative analysis of the models of behavior in the conditions of war in the civilizational dimensions of modernity and postmodernity. The practical significance of the achieved results lies in revealing patterns of social behavior under*

---

*the influence of wartime. The originality of the study is due to the first in domestic historiography drawing of historical parallels between the First World War and the current Ukrainian-Russian wars in the international and domestic Ukrainian context.*

**Keywords:** *The First World War, the Ukrainian-Russian war, Ukraine, Europe, society, "internal front".*